

Peter Madsen Abstrakt-almen litteratursociologi

Peer E. Sørensen: *Elementær litteratursociologi. Et essay om litteratursociologiske grundproblemer*, GMT 1973, 186 s.

Bogens centrale indhold er nogle overvejelser over vigtige problemstillinger for en marxistisk litteratursociologi - idet det flere gange understreges, at en sådan egentlig er identisk med marxistisk litteraturvidenskab overhovedet. Dette implicerer bl.a., at der ikke - som i den empiristiske litteratursociologi (jvf. Aspelin m.fl.: *Litteratursociologi*, RUC 1974, optryk af *Poetik* 20) - foretages en begrænsning af synsvinklen til de lukkede bøgers cirkulation, og heller ikke - som i den rent litterært orienterede litteraturanalyse - foretages en begrænsning til det rene indhold. Det er tværtimod hensigten at nå frem til synsmåder, der kan bringe forbindelse mellem litteraturens virkelige samfundsmæssige situation og dens indhold, en bestræbelse som ligger på linje med meget af, hvad der foretages i den aktuelle marxistiske litteraturkritik her i landet og udenlands, men som der her insisteres specielt på.

De vigtigste pointer i bogen kan måske sammenfattes således: Litteraturen er under kapitalismen ikke direkte underlagt den kapitalistiske reproduktionsproces, men er indføjet i denne i og med den meste litteraturs *cirkulation* som *bogvare*. Det vil sige at selve *teksten* ikke - eller kun undtagelsesvis, bortset fra «kulturindustrien» - *produceres* under kapitalistiske former, hvorimod *bogen* typisk set *produceres* kapitalistisk og *cirkulerer* som andre kapitalistisk producerede varer. Dette står i modsætning til kunstens typiske funktion under feudalismen, hvor den var knyttet til repræsentative forhold, f.eks. i kirkerne, ved fyrstelige begivenheder eller lignende, et anskueligt eksempel er troubadour-lyrikken, som blev fremført gennem sang. Til litteraturens udbredelse som bogvare er knyttet udbygningen af litteraturkritikken, som igen hænger sammen med udviklingen af en *borgerlig offentlighed* overhovedet. Efterhånden udvikles med grundlag i dannelsen af en borgerlig livsform og livsforståelse, men også som aktiv faktor i denne dannelse, »den litterære institution«, der fremtræder som et sæt af normer og reguleringer, som kommer til udtryk i kritikken og i læsernes opfattelse af litteraturen, men som også griber styrende ind på forfatterens produktion af litterære tekster. Denne litterære institution fremtræder som en formidlingsform for sammenhængen i den borgerlige livsopfattelse og den dertil knyttede litteraturopfattelse. Det væsentlige problem er nu, at denne litterære institution, dette samfundsmæssigt virksomme sæt af normer, på den ene side ikke umiddelbart er bestemt af kapitalens reproduktionsproces, men på den anden side middelbart er det. Den borgerlige litterære institution er styret af borgerskabets eksistensform,

som igen er bestemt af det borgerlige samfund, der på sin side igen grundlæggende er bestemt af kapitalens reproduktionsproces. Kort sagt er det litterære område under indflydelse af kapitalforholdet, men ikke *underlagt* det, således som vareproduktionen og -cirkulationen er. Teoretisk set insisterer Peer E. Sørensen flere gange på det litterære områdes placering uden for den direkte kapitalistiske reproduktionsproces.

To mere indholdsmæssige konklusioner drages også. For det første fremføres en tese om, at litteraturens cirkulationsform som vare skulle have affødt selve begrebet om det litterære *værk*, såvel som forestillinger om litteraturens autonomi og den særlige selvcentrering, som går under de russiske formalisters betegnelse »litteraritet«. For det andet giver det borgerlige samfund anledning til nogle bestemte temaer i de litterære værker, herunder særlig centreringen omkring individet. I et afsnit forfølges dette tema, altså det individuelle jags udvikling, hen gennem det nittende århundrede.

Bogens centrale tematik er altså bestemmelsen af den borgerlige litteraturs specifikt borgerlige samfundsmæssige tilstandsform og samfundsmæssigt bestemte tematik. Eller anderledes formuleret: spørgsmålet er hvilke samfundsmæssige forhold, der bestemmer den borgerlige litteraturs overensstemmelse med det borgerlige samfund. Hertil kommer i næste omgang disse forholds indflydelse på litteratur, der bestræber sig på at være andet end borgerlig, sådan som proletarisk litteratur gør det. Flere gange nævnes Nexø's *Pelle Erobreren* i denne sammenhæng som eksempel på, hvordan proletarisk stof og tendens brydes med indflydelsen fra den borgerlige litterære institution.

Der behandles naturligvis også andre aspekter af en marxistisk litteraturvidenskabs problematik i bogen, men de nævnte er nok de vigtigste. Allerede gennem det anførte referat kan bogens måske mest problematiske punkt angives, nemlig den abstrakt-almene tilgang til emnet. Det er litteraturens placering og karakter under kapitalismen *generelt*, der er emnet; bestræbelsen er at etablere en abstrakt-almen teori om borgerlig litteratur i det borgerlige samfund. I referatet er antydnet en historisk tilgang til dette emne, altså en undersøgelse af, hvordan der sker ændringer med litteraturens stilling fra feudalisme gennem absolutistiske overgangsstater og dertil svarende overgangssamfund og til kapitalisme. Elementer af en sådan undersøgelse er leveret af Arnold Hauser og i hans efterfølgelse bl.a. Habermas, men Peer E. Sørensen fremstilling er langt overvejende abstrakt-almen, hvorved der for mig at se på den ene side skabes identifikationer hen over historiske forskelle og på den anden side opereres på et sådant abstraktionsniveau, at bestemmelserne bliver temmelig intetsigende.

Tesen om sammenhængen mellem litteraturens cirkulation som vare og litteraritet/autonomi-teorier er et eksempel på identifikation hen over forskelle, hvilket i øvrigt kritiseres eksplicit i en note (note 6 side 96), som reelt modsiger tesen, idet den fremhæver autonomiteoriernes sammenhæng med en mere specifik historisk periode, tiden efter ca. 1870 eller om man vil imperialismen. Nok giver litteraturens cirkulationsform som bogvare et

grundlag for autonomiteorier, men disse træder frem under bestemte historiske omstændigheder og har bl.a. at gøre med ændringer i forfatterens og intellektuelles samfundsmæssige stilling.

Tesen om »den litterære institution« er et eksempel på udtyndet abstraktion. Begrebet om den litterære institution bestemmes indholdsmæssigt gennem termer som »norm«, »reguladetri«, »rigiditet« osv., og institutionens samfundsmæssige grundlag bestemmes ikke meget mere end gennem en henvisning til en formodning om »det borgerlige samfunds institutionaliserings-sættende tendens« (side 113) eller »det borgerlige samfunds-institutionskonstituerende totaliseringstendens« (111). Der er tale om analogier til institueringen af det borgerlige retssystem og lignende elementer i borgerlige statsdannelser og måske også analogier til pengenes instituering som effekt af varecirkulationens udbredelse. Men begge analogier halter. Pengene hører hjemme i selve vare- og kapitalforholdet (bortset fra forhold, som hører hjemme i statssammenhænge, såsom tvangskurser), mens de statslige institutioner må analyseres i sammenhæng med statsdannelsen overhovedet, dvs. med dannelse af borgerlige statstræk ud fra den absolutistiske stat (de steder, hvor en sådan gik forud). Naturligvis er ingen af analogierne fuldstændig meningsløse, men begge går uden om det særlige ved sådanne forhold, som Peer E. Sørensen forsøger sammenfattet under betegnelsen »den litterære institution«. Der havde nok været mere kød på en videre bearbejdelse af Habermas' analyse af den borgerlige offentlighed, som netop bestemmes som *en formidlingsinstans mellem samfund (forstået som den økonomiske sammenhæng) og stat*. Også her halter analogien dog, idet den tidlige borgerlige litteratur snarest fungerede i etableringen af borgerskabets klassebevidsthed, livsforståelse osv., og i mindre grad direkte i forhold til staten. Habermas kommer ind på den litterære offentligheds funktion som forløber for en politisk borgerlig offentlighed, således at der dér er en sammenhæng, men pointen i henvisning til Habermas skulle i det væsentlige være, at han bestemmer den borgerlige offentlighed som »placeret« hverken i samfund (»økonomien«) eller stat. Hvad meningen med en sådan bestemmelse kan være, det kræver naturligvis nærmere udredning, men det hører hjemme andetsteds. Dette skulle blot være en henvisning.

Et punkt til kan uddybe problemstillingen, nemlig litteraturens klassespecifikke rolle. Ganske vist var det ikke borgerskabet alene, der læste bøger, men det er næppe forkert at sige, at en væsentlig del af den litteratur, der traditionelt behandles i litteraturhistorie, for så vidt angår det borgerlige samfunds tidlige stadier, tjente dannelse af borgerskabets klassebevidsthed i vid forstand (dvs. ikke mindst psykologisk). Til etableringen af det borgerlige samfund hører også, som Peer E. Sørensen også gør rede for det, udskillelsen af *intimsfæren* som følelsernes område (modsat f.eks. troubadourlyrikken igen). Den ikke-agitatoriske del af den tidlige borgerlige litteratur behandlede i høj grad netop dette område. Den samfundsmæssige udvikling afsatte således nogle bestemte temaer som centrale. Som nævnt ridser Peer E. Sørensen i et af bogens afsnit op, hvordan i den lidt senere borgerlige litteratur (særlig romanen) det

borgerlige individuelle jeg kommer i krise. Her er der for mig at se gode udgangspunkter for videre arbejde med den borgerlige litteraturens udvikling set i forhold til den samfundsmæssige udvikling.

For forfatterens eget vedkommende stiller den politisk økonomiske tilgang til emnet naturligvis problemet om deres klasseplacering, deres objektive placering i forhold til den kapitalistiske reproduktionsproces og tendenserne i deres subjektive politiske placering. Her bliver igen sondringen mellem produktion af tekst og produktion af bogvarer væsentlig. I mange henseender er mange forfattere stillet som individuelle producenter, der afsætter deres produkt på markedet, hvor de forskellige forlag er aftagere (sammen med - i nyere tid - radio og fjernsyn m.m.). De har med andre ord en stilling, der har træk fælles med den småborgerlige producent. På dette punkt bliver Peer E. Sørensen mærkeligt uklar, han vil ikke rigtig kendes ved begrebet om småborgerlig producent, antagelig fordi det ikke hører hjemme i kapitalanalysen.

Dette kan føre videre til det mere generelle spørgsmål om den Marx-opfattelse, som bogen bygger på og i øvrigt også fremstiller. Denne opfattelse er efter min mening for snæver, eftersom den begrænser sig næsten udelukkende til vare- og kapitalanalysen (kritikken af den politiske økonomi), således at bogens projekt kan formuleres som et forsøg på at bestemme de almene træk i litteraturens stilling under kapitalismen på grundlag af kapitalanalysen (det er lidt tilspidset formuleret, men stort set rigtigt). Det understreges, at litteraturen ligger uden for den egentlige kapitalistiske reproduktionsproces (bortset fra den direkte involvering som bogvare), og der opereres med den tidligere omtalte tendens til institutionsdannelse. Det går ikke, og bogen viser meget godt, at det er en begrænset synsvinkel.

Kapitalforholdet reproducerer sig i konkrete samfundsformationer, hvori der dels indgår ikke-kapitalistiske elementer (og det er naturligvis helt afgørende i det borgerlige samfunds første tider, men også vigtigt senere), og hvor der dels er en række andre ikke-økonomiske faktorer. Disse faktorer virker den økonomiske proces ind på, produktionsmåden er bestemmende, men de ikke-økonomiske faktorer kan ikke uden videre »afledes« fra de økonomiske af den grund. Peer E. Sørensen fremfører dette principielt, men kommer ikke ind på det i den egentlige analyse, bortset fra hvad der er sluppet med fra Habermas og hvad der (ofte i modstrid med bogens øvrige tendens) dukker op i en række udmærkede noter. Statens fravær i analysen er påfaldende, eksempelvis.

Bogens begrænsning synes at hænge sammen med en art tvangsmæssig indskrænkning af perspektivet, som øjensynlig hidrører fra en overflytning af Marx' kapitalanalyse som videnskabeligt ideal. Det er ikke så mærkeligt, at noget sådant finder sted på et tidspunkt, hvor hele universitetsmiljøer koncentrerede sig om at finde ud af, hvad der står i *Kapitalen*, og derigennem mødte dette formidable stykke videnskabeligt arbejde. Det kan tage lidt tid at få indtrykket så meget på afstand, at man kan bruge erkendelsen og ikke lade sig styre bag om ryggen af de mere abstrakte træk i den. Som nævnt er det

bogens måske største svaghed, at den forsøger sig med en abstrakt-almen analyse af sit emne, ligesom Marx giver en abstrakt-almen analyse af kapitalforholdet.

Der er to aspekter af sagen her, dels overhovedet *det abstrakt-almene*, dels forestillingen om en eller anden form for *logik* på andre områder end det som er kapitalanalysens, en logik som på en eller anden måde skulle minde om kapitalens »logik«, og som skulle begrundes i den kapitalistiske reproduktionsproces' tendens til at lægge ikke-økonomiske områder ind under sin »logik«. Den før omtalte »institutionaliseringstendens« skulle således begrunde formodningen om en særlig »reguladetri« i »den litterære institution« i almindelighed. Så vidt jeg kan se, er det sådanne tankegange, der ligger mere eller mindre styrende i Peer E. Sørensens bestræbelse. Men det er overhovedet ikke givet, at en sådan art analyse lader sig gennemføre på andre områder end kapitalanalysens, og det er under alle omstændigheder givet, at konkrete historiske analyser af de analyserede emners udvikling er en forudsætning. Det er ingen god forskningsstrategi at søge at skabe sammenhæng mellem forskellige samfundsmæssige områder igennem udtyndede abstraktioner, langt bedre er det at efterspore faktiske sammenhæng i bestemte historiske epoker, således som Peer E. Sørensen i øvrigt selv har gjort det spredt rundt om i denne bog og mere udførligt i sin bog om H. C. Andersen (Andersen og herskabet, GMT 1973).

I forbindelse med *Elementær litteratursociologi* er der forudsætninger i historisk konkrete analyser, dels som nævnt Peer A. Sørensens egne arbejder, dels *Habermas og Hauser*. Det er næppe noget tilfælde, at bogens mest givende passager er dem, hvor disse forudsætningers substans inddrages, og det er næppe heller noget tilfælde, at denne substans ingen fylde giver til de abstrakte bestemmelser, eller omvendt: de abstrakte bestemmelser bidrager ikke til konkretisering, de opløser den tværtimod.

Min tese er altså, at der er noget galt i selve projektet, at bogen derfor fremstår som et ulykkeligt møde mellem konkrete indsigter og abstrakte intentioner, hvor de to sider af sagen ikke befrugter hinanden. For mig at se kommer bogens gode sider *ikke* fra dens abstrakte-almene projekt, men snarere *på trods af dette* fra dens forfatters konkrete viden. Det er klart, at denne problematik fører tilbage til kilderne Hauser og Habermas. Det er dér karakteristisk, at de begge giver *historiske* fremstillinger, og at en af Habermas' *svagheder* er, at han forsøger at danne et abstrakt begreb om borgerlig offentlighed ud fra sine historiske studier. Det er under alle omstændigheder ud fra disse problemstillinger en evt. videre diskussion af begrebet om »den litterære institution« bør føres, hvis den skal føres i forhold til Peer E. Sørensens intention. Men jeg vil som nævnt også godt sætte spørgsmålstegn ved selve denne intention, altså ved bestræbelser på at etablere abstrakt-almene begreber om litteratur under kapitalismen. Der kan nok findes frem til nyttige abstraktioner, men et egentligt greb om sagen får man snarere gennem konkrete historiske studier. Jeg skal ikke fremsætte nogen dogmatik i denne sammenhæng, men vil blot rejse spørgsmålet lidt tilspidset.

Pointen er snarest *forskningsstrategisk*: det er antagelig mest frugtbart i den kommende tid at gå til konkrete historiske studier. Den mere almene problematik kan så diskuteres sideløbende hermed.

Endnu et problem i forbindelse med »den litterære institution« skal nævnes, nemlig forholdet mellem den - ganske vist noget snævert opfattede - historisk materialistiske intention og den faktisk stort set hermeneutiske realisation i begrebsdannelsen. *Ordbog over det danske sprog* bestemmer betydningen af ordet »institution« sådan: »indretning af offentlig ell. almen karakter, som hviler paa lov, vedtægt ell. sædvane« (og man bringer et Høffding-citat: »Den evige Fornuft ... er udtrykt i Staten og dens Institutioner«). Til denne sprogbrug svarer en opfattelse, der ser grundlaget i en *meningsoverensstemmelse*, der er vokset frem enten gennem »sædvane«, altså i den forstand spon-tant, eller gennem en eller anden form for kontrakt. Peer E. Sørensen benytter særlig ordet *norm* i denne forbindelse. For dette ord findes ingen etableret historisk materialistisk betydning, det går derfor umiddelbart ind i tilsvarende forestillinger. Disse forstærkes yderligere gennem stedvis antydning af, at denne normdannelse skulle kunne være et produkt af blot de i institutionen involverede menneskers opfattelser. Den generelle bestemmelse af den nævnte »institutionsdannende tendens« peger ikke på det specifikke indhold i »normerne«, kun på deres »rigiditet« o.l. Skal det således undgås, at der sniger sig opfattelser ind, der er i modstrid med den historisk materialistiske intention, så skal der mere til end Peer E. Sørensen giver i denne bog. Dens begrænsning på dette punkt kan måske forklares ud fra to ting, dels begrænsning af samfundsanalysen til kapitalanalysen dels tesen om litteraturens autonomi. Samfundsanalysens begrænsning gør det vanskeligt at analysere de forhold, der bestemmer disse »normer«, mens autonomitesen lægger op til, at de bestemmes internt i »institutionen«, for nu at sammenfatte kort. Den stedvise konkretisering og ikke mindst en række fodnoter lægger op til en helt anden tilgang, nemlig den historisk konkrete, som kan henvise .eks. til l'art-pour-l'art-tendensens sammenhæng med kulturarbejdernes isolation og det liberale borgerskabs udelukkelse fra det politiske liv under imperialismen. Hvordan det nu end hænger sammen mere præcist, så er sådanne betragtninger af en anden art: de peger på, at litteraturens ydre og indre forhold er historisk konkret bestemt (hvilket publikum er der og hvilken stilling har det, hvordan er forfatterens stilling, hvilken samfundsmæssig udvikling reagerer de på osv.) også selv om litteraturen gennem hele det borgerlige samfunds historie har været i stigende grad formidlet som vare. De konkrete historiske og klasse-mæssige omstændigheder kan meget vel føre til, at *bestemte* tendenser gør sig gældende blandt forfattere, publikum og kritikere, at bestemte »normer« dannes, som virker ind på tekstproduktionen. Hvis ikke de bestemte omstændigheder tages i betragtning, så lægges der op til en forståelse af normbegrebet, der henfører det til frit i luften svævende meningsoverensstemmelse, altså til hermeneutiske opfattelser. Eftersom normbegrebet og institutionsbegrebet definerer hinanden gensidigt i Peer E. Sørensens fremstilling (bortset fra den omtalte tendens til institutionsdannelse

se), så er der faktisk åbent for alle arter fortolkning. De konkrete eksempler (og de nævnte fodnoter) peger på historisk materialistiske fortolkninger, men der er i bogen *ingen principielle begreber for den historisk konkrete tilgang*. Det kan altså konkluderes også her, at de bedste sider af bogen står i modstrid med dens teoretiske apparats begrænsning. Det generelle indtryk af bogen er faktisk, at det principielle teoretiske apparat har været *hæmmende* for forfatteren snarere end fremmende. Bortset fra ét teoretisk punkt, som til gengæld ingen spor har sat sig andet end teoretisk, nemlig den tidligere fremhævede understregning af, at det litterære område ligger uden for kapitalanalysens område. På dette punkt kunne teorien have hjulpet den konkrete viden ind i den teoretiske overvejelse, men det er som om dette principielle punkt ikke har betydet en afvikling af det til kapitalanalysen indsnævrede begreb om samfundsanalyse?

I det omfang bogen opmuntrer til konkrete historiske studier, der forbinder interesse for litteraturens samfundsmæssige situation, herunder distributionsforhold, for forfatterens og for læsernes samfundsmæssige situation med interesse for teksternes tematik, så er det mest nyttigt at se bort fra dens svagheder. Og der er ingen tvivl om, at den kan have denne funktion. Men i det omfang dens svagheder reproducere hos læserne, så er der grund til at gøre opmærksom på dem. Jeg har forsøgt i denne anmeldelse af pege på begge sider af bogen.

Februar 1975

Note:

Niels Ole Finnemann har i en artikel »Teori og praksis - en kritik af bevidsthedssociologien« (Kontext 23, 1974) givet en kritik af bogen, som på flere punkter stemmer overens med ovenstående, men går mere udførligt ind på nogle centrale punkter. Peer E. Sørensen har selv kritiseret sin bog i forbindelse med et seminar ved Nordisk Institut i Århus, denne selvkritik - som kan rekvireres gennem Fagtryk, c/o Fagkritisk Front, Katrinebjergvej 65, 8200 Århus N - stemmer også på mange punkter overens med ovenstående kritik og skal derfor anbefales som uddybning.

**Torben Kragh Grodal
Peter Madsen
Viggo Røder (udgivere)**

Tekst- strukturer

**En indføring i tematisk
og narratologisk tekstanalyse**

BORGEN/BASIS

Kr. 49,-